

Den kulturelle grav

Muslimske gravsteder i Danmark

Helle Lykke Nielsen

Døden er universel, men måden vi begraves på, og det gravsted vi efterlader os, er i høj grad kulturelt betinget. Det kan man bl.a. se af de mange muslimske gravsteder, der efterhånden findes på de større danske kirkegårde, hvor gravsten, beplantning, indskrifter og symboler kan være meget anderledes, end vi er vant til. Hvordan skal vi "læse" muslimske gravsteder – og er ukrudt og manglende vedligeholdelse nødvendigvis et udtryk for ligegyldighed eller mangel på penge?

Artiklen har tidligere været bragt i tidsskriftet "Kirkegården" nr. 2, april 2013, s. 22-25

Døden er universel – men måden vi begravnes på, og det gravsted vi efterlader os, er i høj grad kulturelt betinget. Og ikke nok med det: Hvor og hvordan vi begravnes, siger også noget om den sociale position, vi har haft i levende live. Døden kan vise rigdom og social status eller det modsatte gennem valg af kirkegård, gravens placering på kirkegården, gravstedets størrelse og indretning, indskriften på gravstenen, etc. Og netop fordi gravsteder er både kulturelt og socialt betinget, kan man let komme til at fejllæse gravsteder fra andre religiøse trosretninger.

Det er ikke ualmindeligt at danskere undres over nogle af de mange muslimske gravsteder, der efterhånden findes på de større danske kirkegårde: Valget af materialer til både gravsten og kantning kan være meget anderledes end det vi er vant til, beplantningen forskellig eller ligefrem erstattet af knæhøjt ukrudt, og indskriften på gravstenen ulæselig, enten på grund af vind og vejr, eller fordi den er skrevet med et andet alfabet – hvis ikke stenen da helt mangler, så det bliver umuligt at identificere den døde. Forskellene er mange, og derfor kan konklusionen også let blive misvisende: at muslimer åbenbart ikke vedligeholder deres grave, enten fordi de er ligeglade med dem, eller fordi de mangler penge til at betale for det. At sådanne grave snarere er et udtryk for en anderledes begravelseskultur end ligegyldighed og mangel på penge, ligger ikke altid lige for.

Indflydelse fra hjemlandet

En af grundene til at muslimske gravsteder i Danmark ofte adskiller sig fra dem vi kender i dansk kristen tradition, er at indvandrere typisk medbringer elementer af deres begravelseskulturer fra hjemlandet. Og den er for muslimernes vedkommende ikke kun påvirket af religiøse principper, men også af lokale skikke og traditioner. I Somalia markeres grave fx med en lille jordvold i gravens længde og et bræt med eller uden navn der markerer hovedets placering; eneste pynt på gravstedet er en gren der er stukket i jorden ved begravelsen, men som hurtigt visner væk. I Libyen, Saudi-Arabien og andre muslimske beduinkulturer er gravpladser som regel blot dækket til af et lag beton, evt. med en sten ved hovedet, ofte helt uden angivelse af navn, mens irakiske gravsteder typisk har form af små sarkofager af mursten eller ler med en indstøbt tavle, der fungerer som gravsten. I Marokko finder man gravpladser i tilknytning til helligdomme for de såkaldte marabouten, hellige mænd med særlig religiøse evner, hvilket er aldeles uacceptabelt for andre muslimer, som dels ikke anerkender hellige mænd, dels ikke er vant til at gravpladser ligger i forbindelse med moskeer og andre helligdomme. Og sådan kunne man blive ved: Der er ganske store forskelle på begravelseskulturer blandt muslimer, og når disse føres til Danmark og glider ind i en dansk kirkegårdstradition, giver det selvsagt en ganske rig variation af gravsteder.

Dødsforståelsen i islam

Men selv om gravkulturer altså varierer betydeligt i islamiske lande, er der nogle grundlæggende dødsforestillinger som forener muslimer, og som afspejles i den måde, de efterladte udformer og behandler graven på. I islam opfattes døden ikke som en

afslutning på livet, men som en overgang til livet efter døden, og begravelsen skal derfor ses som en slags rite-de-passage mellem livet på jorden og det liv som derefter skal leves i enten himmel eller helvede. Muslimer tror på at det guddommelige regnskab der skal afgøre hvorvidt de har gjort sig fortjent til det ene eller det andet, gøres op lige efter døden gennem to parallelle processer: en guddommelig proces som styres af to gravengle, og en proces blandt de efterladte

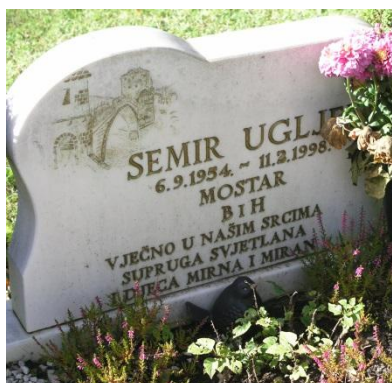
Rising muslimske gravplads i Odense (fotograf: Helle Lykke Nielsen)

der skal stille den døde i bedst mulig udgangsposition på dommedag. Så snart begravelsen er overstået, og der er blevet stille ved graven, starter den første proces: To gravengle begynder at stille spørgsmål til den dodes gerninger på jord, og det indleder en periode der i mange religiøse tekster fremstilles som præget af frygt, angst og tortur i det underjordiske mørke. Samtidig arbejder de efterladte på at give den døde et godt eftermæle, som kan hjælpe når regnskabet skal gøres endeligt op: Ved at bede for den døde, tale godt om ham og tilgive hvad der måtte være tilbage af uløste konflikter og dårlige gerninger, bidrager de til at give den døde fred, så han kan koncentrere sig om det sidste møde. Når trompeten lyder i graven, er regnskabet gjort op, og den døde overgår til en ny tilstand af liv i enten paradys eller helvede.

Denne forståelse af død og begravelse kan bidrage til en forklaring på i hvert fald to træk ved muslimske gravsteder i Danmark. For det første er der langt flere religiøse markører på muslimske gravsten end på danske. Disse markører er meget ofte skrevet på arabisk, muslimernes religiøse sprog, også selv om der på samme gravsten kan stå navne, datoer og evt. indskrifter på dansk.¹ Lidt firkantet kan man sige, at muslimske gravsten taler til gud i mindst lige så høj grad, som de taler til de efterladte. Og for det andet mister det jordiske gravsted en del af sin religiøse betydning, når dommedag er ovre, og den døde er draget videre til et andet liv. Så har de religiøse markører udspillet deres funktion som forbøn for den døde, og graven bliver primært et mindested for

¹ Eneste systematiske undtagelse herfra er tyrkiske gravsten der markerer det religiøse *ruhuna fatiha* med latinske bogstaver, hvilket utvivlsomt skyldes at tyrkisk skrives med latinske bogstaver.

de efterladte og en påmindelse om livets forgængelighed. Det der derfor med danske øjne kan se ud som tilvoksede eller ligefrem misvedligeholdte grave, er således ikke nødvendigvis et udtryk for sjuks eller manglende penge, men snarere et tegn på at graven har mistet en del af sin religiøse betydning, og at de efterladte derfor ikke behøver at interessere sig for, hvordan den ser ud. Omvendt kan graven ifølge islamisk tradition heller ikke sløjfes før tidligst når liget er fuldt formuldet, hvilket meget vel kan tage op til 30-40 år. Det almindeligste er da også at gravsteder i Mellemøsten som udgangspunkt bevares på ubestemt tid, hvis ikke pladsforhold taler imod det.

Gravsten for bosniske muslimer fra hhv. Mostar og Trebinja samt palæstinensisk muslim fra Akka, alle Korsløkke Kirkegård i Odense (fotograf: Helle Lykke Nielsen)

Flygtninge i Danmark

Mens de muslimske grupper der kom til Danmark som arbejdskraft i 1960'erne og 1970'erne, typisk tyrkere, pakistanere og marokkanere, har haft mulighed for at blive begravet i hjemlandet, hvilket mange første generationsindvandrere har benyttet sig af takket være billige forsikringsordninger, har situationen været anderledes for de muslimer der er kommet til Danmark som politiske flygtninge. Bosniske, palæstinensiske, irakiske og iranske flygtninge har, i hvert fald i perioder, ikke kunnet vende tilbage til hjemlandet, selv om de skulle have ønsket at blive begravet der, og disse grupper er derfor overrepræsenteret blandt de muslimer der i dag er begravet i Danmark. Og netop flygtninge har tendens til at markere deres tilhørsforhold til hjemlandet på gravstenen: Det er meget udbredt blandt muslimske flygtninge at markere, hvor den døde er født – enten generelt med angivelse af landet eller mere præcist med en region eller en by. Irakiske gravsten angiver fx at den døde er "født i det sydlige Irak", "født i Bagdad", "...Basra", "...al-Kadhimiyya", og palæstinensiske gravsten angiver "født i Palæstina" eller hyppigere "født i 'Akka", "... Deir al-Asad", "...Haifa", "...Jaffa", efterfulgt af "Palæstina". Da mange af de nævnte palæstinensiske byer i dag ligger i Israel, bliver sådanne indskrifter ikke bare en markering af fødebyen, men også et politisk *statement*, der underkender staten Israels eksistens. Bosniske muslimer som kom til Danmark i forbindelse med krigen i det tidligere Jugoslavien 1992 - 1995, går skridtet videre: De fleste gravsten angiver ikke blot "BiH" for Bosnien Herzegovina samt et bynavn – "Banja Luka", "Bileca", "Lisnja", "Trebinja", etc. - men markerer gennem et islamisk symbol med en halvmåne og en stjerne øverst på gravstenen, at de er muslimer. Et så-

dant tegn får stærkt identitetsskabende funktion, når man er flygtning fra et område hvor muslimer blev ofre for etniske udrensninger, netop fordi de var muslimer. Enkelte bosniske muslimer går endda så langt som til at indgrave billeder fra deres hjemegn på gravstenen.

Muslimske gravpladser eller danske kirkegårde?

I Danmark findes der i dag to muslimske gravpladser: Rising gravplads i Odense, der åbnede i 2002, og som er blevet til i et samarbejde mellem kommunen og en række lokale muslimske organisationer; og begravelsespladsen i Brøndby, der åbnede i 2006, og som ejes, administreres og vedligeholdes af Dansk Islamisk Begravelsesfond, der er en samling af 23 muslimske foreninger i Danmark. Derudover findes der særlige afsnit for muslimer på i hvert fald seks større danske kirkegårde.

For de to muslimske gravpladser gælder det at variationen af gravsteder er stor, om end gravpladsen i Brøndby synes at undgå store og mere monumentale gravsteder end dem man kan finde på gravpladsen i Odense eller på de særlige afsnit for muslimer på de danske kirkegårde. Og selvom der med al sandsynlighed vil komme flere muslimske gravpladser i Danmark i takt med at den muslimske del af befolkningen demografisk kommer til at ligne den danske, og efterfølgende generationer af indvandrere vil føle sig mere knyttet til Danmark end deres forældre, vil det næppe få de særlige muslimske afsnit på kirkegårdene til at forsvinde: For dels vil den geografiske afstand til en muslimsk gravplads stadig spille en rolle for de efterladte der traditionelt gerne vil have deres døde placeret i nærheden af hjemmet, dels opstår der let religiøs uenighed om forskellige traditioner, når muslimer dør i tredjelande. Den lokale begravelseskultur man som muslim har med sig fra hjemlandet, risikerer nemlig at blive problematiseret i Danmark, især hvis der kun er en enkelt bedemand, eller det er en bestemt gruppe eller folk med samme nationalitet, der står for begravelserne. Det fører nemlig uafvendeligt til en diskussion om, hvad der er korrekt i religiøs forstand, og hvem der følgelig er "rigtige" muslimer. I den situation vil kristne kirkegårde stadig være et godt alternativ til de muslimske gravpladser for dem der ikke føler sig tilgode-set i den lokale dansk-muslimske begravelseskultur.